
Rasim Muminović

SLOBODA I LJUDSKA ODGOVORNOST

Rezime

Autor se u tekstu bavi pitanjem čovjekove slobode o kojoj, bez obzira na određene disonantne tonove, filozofija, teologija i znanost vode neprekinuti dijalog. U tom okviru posebno je poentiran problem određenja izvora odnosno granica ljudske slobode. Ako čovjek, kao misleće i duboko svjesno biće, određuje granice vlastite slobode i to prema načelu logičke nužnosti, onda prihvata i odgovornost za usmjeravanje povijesnih tokova i vlastite sudbine. U protivnome, ukoliko prihvati da mu se u apsolutnom smislu determinira izvana onda prihvata izazove neizvjesne duhovne avanture i povijesne pustolovine sa čijim posljedicama svakako mora računati.

AKO ČOVJEK MOŽE ČINITI ONO ŠTO JE NAUMIO, njegovo se slobodno htijenje ostvaruje borbom motiva, odnosno snagom najjačeg motiva. Zapravo, sve što konkretna volja poduzima pretpostavlja borbu motiva koja je ujedno i stalni život volje. Pošto je determinirana totalnim stanjem psihe, volja se identificira s ciljem i to je razlog što se neoprezno pokušava da se s time poistovjeti moralno ponašanje njegovim reduciranjem na reagens kada se sloboda poistovjećuje sa izborom, a moralno dobro sa željenim predmetom,

odnosno s onim što volja hoće. No, ako bi tako bilo, ne bi se razlikovalo da li je nešto dobro zato što mu težimo ili mu težimo zato što je dobro. Ono čemu težimo mora nas nečim privlačiti i kada moralno ne djelujemo, jer bi u protivnom težnja bila bezrazložna. Imaju li se pri tom u vidu nagoni koji ne produciraju svoje ciljeve iz sebe već ih impliciraju u svojim sadržajima, o ciljanom dobru kod njih se ne da ni govoriti. Stoga tvrditi da je dobro uvjetovano subjektom koji ga želi a ne i objektom za kojeg se vezuje želja, ne ide dalje od *circulus virtiosusa*.

Sa moralnim subjektom je drugačije: ono što ga pokreće mora biti u njemu kao objekat njegove svijesti i osjećanja za kojeg se odlučuje pro et contra unutar sagledanih mogućnosti i ustanovljenih svrha pa je slobodno odlučivanje, zapravo, ostvarivanje izabrane mogućnosti, odnosno realiziranje koje se očituje kao manifestiranje slobodne volje subjekta. No, ne ulazeći u razmatranje slobodne volje, valja se ovdje okrenuti samom fenomenu slobode i njenoj kauzalnoj povezanosti sa ljudskom odgovornošću.

Pošto se ne da pokloniti niti bez trezvene aktivnosti primiti, sloboda se stječe djelatnošću subjekta koji ne samo zna što hoće nego i hoće to što zna, što je ujedno i forma njena manifestiranja. Ustvari, ljudska egzistencija implicira kako aktivnost tako i rizik koji se u ostvarenju preobraća u prijatnost ili u neprijatnost kada se aktivnost pokaže uzaludnom. Uklanjanjem prepreka i ograničenja ostvaruju se pobjede i razni oblici slobode. Stoga pogrešno misle oni koji vjeruju da se sa pobjedom ostvarila i sloboda, a ne zapažaju da je time ostvareno tek nešto od uvjeta za ozbiljavanje slobode, jer uklanjanje prepreka i ograničenja ulazi u uvjete postojanja slobode. Iz toga nužno slijedi da njeno postojanje pretpostavlja aktivnost ljudi u ostvarivanju mogućnosti koje uz realiziranje cilja impliciraju ostvarivanje smisla te aktivnosti. Oni kojima to izmiče smatraju slobodnim čovjeka koji nema nikakvih obaveza, ili može da radi što hoće, ne uviđajući da takav ne bi bio normalan čovjek ili zrela osoba. Njima su prividno slični avanturistički i spekulativni duhovi koji zanemaruju stvarnost o koju se sudaraju. Međutim, i jedni i drugi slični su djeci ranog djetinjstva ili mentalno defektnim osobama. Djeca i retardirane osobe dospijevaju tjerana radoznošću u opasnosti ponekad kobne za njihov život samo zato što su pogrešno slobodna, jer ne poznaju ili ne priznaju granice slobode koje bi ih štitile od opasnosti. Na njih podsjećaju Bošnjaci koji žive gotovo dva stoljeća sa susjedima koji su planirali da ih unište: bilo klanjem ili ubijanjem, bilo vraćanjem u "veru pradedovsku" i to pokušavaju ostvariti u svakom povoljnom

vremenu a da Bošnjaci čitavo to vrijeme ne poduzimaju ništa dugoročnije da bi se uspješno suprotstavili stalnoj opasnosti egzistenciji svog etnosa. Status njihove egzistencije je gori od statusa neoprezne dječije koja se “slobodno” igraju na gusto prometnoj cesti.

Takva neupućenost ili neodgovornost u opasnosti ravna je ludoriji koja ne priznaje prepreke u ostvarivanju onoga što hoće. Sloboda je, međutim, plemenita moć u savladavanju prepreka, obuzdavanju nagona i ograničavanju egoističkih težnji. Prepreke se ne tiču samo odnosa u prostoru i vremenu nego i ljudskih odnosa u pravima i slobodama koje krše nacionalisti svojom bestijalnom bezobzirnošću prema pravima i slobodama drugih, posebno prema etničkim zajednicama koje manijački osporavaju. Njihova samouvjerenost da to čine slobodno zanemaruje zakonomjernost pojava i procesa, tj. uzroke i posljedice prema kojima sloboda ne može biti nezavisna od spoljašnjih uvjeta i djelovanja koja utiču na mijenjanje odnosa prema tim uvjetima, premda to ne znači da je identična izboru između različitih mogućnosti niti spoznatoj nužnosti u smislu određenja nekih mislilaca.

Ako sve što se događa mora biti uzrokovano, ni sloboda kao forma aktivnosti ne može postojati bez ljudske aktivnosti. Ali da determinacija može biti shvaćena kruto, dokazuju mislioci Hobbesova tipa kada izjednačavaju slobodu sa izborom uvjeta a zanemaruju mogućnosti djelovanja subjekta na njih. Kod njih nije izvjesno tiče li se izbor individualnih, grupnih ili kolektivnih motiva kojima se izražava nečija slobodna volja. Je li sloboda u domenu površnosti, znanstvenoj anonimnosti, depersonalizaciji i drugim formama društva u kome živimo?

Nepromišljeno se vjeruje da bi bio slobodnim čovjek koji u ostvarivanju svojih namjera ne bi bio ničim ograničen, a previđa da bi to mogao biti samo ludak ili čovjek koji ne bi ništa htio poput kamena, ali takav ne postoji. Naime, svaka ljudska aktivnost pretpostavlja izbor i stupanj djelovanja, a to znači da sloboda ljudskog djelovanja zavisi od odmjerene potreba i društvenih mogućnosti, u suprotnom dospijeva se u okolnosti koje ukidaju ljudskost i slobodu.

Neljudskost i destruktivnost, što ih je agresor ispoljio, podliježu sili i bezumlju koje je ostvarivao. Sila primijenjena na ljude postaje nasilje koje degradira ljudski život i destruiira materijalna dobra koliko i indicira zaostajanje i poremećenost psihičkih moći svojih tvoraca koji stoga izazivaju nered bez straha i stida, straha svojstvenog životinjama i ljudima i stida karakterističnog

za normalne ljude. Za bića koja nemaju stida, a takva su životinje i polu-ljudi, kaže se da nemaju obraza. Zbog toga što im je obraz pokriven dlakom, životinje umjesto lica imaju obrazinu sličnu obrazini četničkih krvoloka koja skriva koliko i otkriva njihovu ljudsku izrođenost. Njihovoj obrazini prividno je suprotna a u biti slična obrazina osoba praznih pogleda posve sličnih pogledu psa ili zmije. Otuda bradate spodobe i one praznog pogleda svjedoče svojom spoljašnjošću o svojoj izgubljenosti i ljudskoj izrođenosti. Takvi su u stanju animalno silovati žene i satanski mučiti muškarce uključujući i djecu, što se dovoljno ne zapaža, a pogotovo ne osuđuje onoliko koliko bi bilo neophodno i to se najčešće ne čini iz malograđanske umišljenosti.

Krvoloci se pokazuju gorim od životinja čije krvološtvo ide do granica njihovih nagona, granica koje transcendiraju ljudski izrodi svojim bolesnim umom. Utoliko su krvoloci i de facto gori od životinja pa je uvreda za životinje nazvati ih životinjama. To su, zapravo, monstumi kanibalističkog tipa o kojima je ranije govorila historija, a sada su svjedoci: "etničko čišćenje", masovno silovanje žena, koncentracioni logori, masovne grobnice ljudi koji im se nisu pokorili. Zadovoljstvo koje ispunjava dušu tih monstuma izaziva konsternaciju normalnih ljudi i nameće klasifikaciju ljudske vrste na: ljude-zvijeri, polu-ljude i normalne ljude.

Ljudi-zvijeri zaštićeni artiljerijom nemaju straha svojstvenog životinjama i zato su gori od njih, ali ni stida karakterističnog za ljude, što ih čini polu-ljudima – također gorim od životinja. Njihov deformirani antropološki strah otkriva njihovu ontološku ugroženost i predstavlja ih ljudskim ruševinama, genocidnim akterima koji padaju ispod razine animaliteta i primitivnog mentaliteta. O njihovoj slobodi i odgovornosti moguće je govoriti kao o neslobodi i neodgovornosti.

Naspram njih gordo stoji čovjek kojeg pokreće ponajprije ono što je u njemu, njegovoj svijesti kao predmet odlučivanja njegove volje. Opredjeljivanje volje za njega dokazuje pobjedu najjačeg motiva u slobodnom izboru, volje koja se tako manifestira kao ljudska odlika. Slobodna volja uključuje uz zbiljsko i moguće kao i moralno dobro. Kada umjesto dobra ne bi bilo moguće činiti zlo, moralna sloboda bila bi nemoguća, jer sloboda je uvijek sloboda nekoga od nečega ili nekoga, odnosno oslobađanje od neke prinude bez koje ne bi bilo ni traga o mijenjanju svijeta kao obliku čovjekova djelovanja. Stoga su sloboda i zakonomjernost dvije strane istoga, prva u formi svrsishodnog djelovanja kao izraza slobodne volje, a druga u obliku cjelovitog sagledavanja unutar kojeg se

može djelovati univerzalno i slobodno, u čemu i jeste alternativa izbora. Nešto tako bilo bi nemoguće ako bi svijet bio haotičan i ako čovjek u svom djelovanju ne bi imao granica i mjera. Moralna ličnost svjesna je u svom djelovanju mogućnosti i nemogućnosti kao elemenata slobode i toga da realizacijom mogućnosti mijenja i status nemogućnosti. Stoga moralno postupanje implicira kategoričnost i apsolutnost, što je očito u komparaciji sa političkom slobodom izraženom u sistemu dominacije smjelosti nad moći, odnosno dopuštanja i zabrana, a ne izbora slobodne volje koja se iskazuje sa htjeti i moći. Istina, u njoj htjeti djelomično znači i moći, što je čini indiferentnom prema snazi koja joj nedostaje kao i prema slabosti koju ispoljava, dok je politička sloboda zavisna od društveno-političkog sistema i sredstava vlasti koja ispoljavaju tendenciju stalnog rasta. Otuda se sloboda čovjeka ne može faktički dokazivati bez slobodne volje koja odolijeva pritisku naklonosti.

Sloboda stoji u nerazdvojnoj vezi sa praksom koja tvori u svijetu čovjekov svijet i tako čini da čovjek postoji kao poseban svijet, a to dalje znači da čovjekovo održavanje u svijetu nije drugo do objektiviranje mogućnosti koje otkriva njegov intelekt i koje pretpostavljaju slobodu i znače svojevrсни nemir i neočekivani smisao u svijetu. Zato je sloboda moć djelovanja u skladu sa spoznajom, a to znači da su nužnost i sloboda samo uvjetno autonomne cjeline, jer sloboda htijenja i izbora je uvjetovana koliko i budućnost koju grade.

Stoga oni kojima takva spoznaja nedostaje su bez osnova na kojima se tvori slobodni svijet i na putu opasne ispraznosti koja vodi direktno u rat s drugima. Njihova indiferentnost na upozorenja trezvenjaka da su pali nisko može biti dokaz njihove zaslijepjenosti ideologijom koja ih obmanjuje i koja ujedno indicira njihovu ljudsku inferiornost njihovim prihvaćanjem njene obmane: da mogu ukidanjem slobode drugih pribaviti sebi slobodu, previđajući da se tako ukidaju uvjeti za njihovu vlastitu slobodu. Tako, umjesto da ih rješavaju, oni se zapliću u probleme bez mogućnosti da ih riješe, pa bi bilo opravdano da taj put napuste. S obzirom na nacionalnu ideologiju, oni umjesto izvlačenja iz kulturne anonimnosti zatvaraju se u nju i tako pretvaraju sebe u opasnost za druge i sebe. Jer, ako hoće pokazati svoju dobrotu i prijatnost, ne mogu to postići bježanjem od onih kojima to žele pružiti, naprotiv moraju im se približiti, a najmanje im mogu nasiljem i lažnošću prezentirati svoju uljudnost, dobrotu i privrženost. Bez toga će vlastitom nepromišljenošću demonstrirati svoju ideološku zabludu da zadovoljenjem svojih bioloških potreba zadovoljavaju svoje antropološke zahtjeve, budući da tako antropološko svode na biološko,

odnosno zoološko. Na taj način intelekt je izgubio mogućnost da se drži daljine koja se odmjerava željama plemenitih ljudi koji slijede nekog negdje u kome treba da ostvare ono što im nedostaje ili da budu ono što još nisu. Ljudi, inače, smanjuju distancu između sebe i postavljenih ciljeva radom i nadama koje ih uz to prate. Pretvaranjem mogućnosti u novu zbilju i projiciranjem zbilje u nove mogućnosti, oni inkarniraju svoju slobodu bivanjem onim što samo vlastitom aktivnošću mogu biti. U tome ih uporno sprečavaju nezajažljivi ekonomizam i militantni aktivizam i postaju konstantni izazivači nereda, sijači nesporazuma i sukoba među ljudima, sukoba koji naročito dolaze do izraza u potiskivanju humanističke aktivnosti na sekundarni kolosijek ljudskog života, a to ima za posljedicu da ljudi mnogo rade, a malo misle, ukratko, da ih manje brine kako da budu ljudi nego kako da se dokopaju materijalnog bogatstva.

To je utoliko pogubnije ako se ima na umu da rast spoznaje čovjeka i svijeta povećava ljudske obaveze kojih se ljudi rasterećuju ulaženjem u njihovu prirodu i izvršavanjem. Na to podsjećaju principi potrebni ljudima za njihovo ljudsko ponašanje, principi o kojima životinje i mašine ništa ne slute. Otuda su obaveze koje sloboda nameće učinile samu slobodu za slabije preteškom. Oni nisu slobodni da prihvate rukovodne obaveze zato što ove traže od njih više sposobnosti nego ih oni imaju, ali im to ne smeta da ogovaraju one koji takve obaveze obnašaju, jer tako najlakše skrivaju svoje nesposobnosti. Gori od njih su oni koji drugima uskraćuju građanska prava i političke slobode. Zbog toga što ne žele dijeliti zajedničke životne uvjete s drugim, njima ne preostaje drugo do da odu u pustinjake ili da povedu rat protiv njih. Ali, autonomija i sloboda su vrline kada znače ograničavanje od neljudskosti, jer bi u protivnom ukinule sebe kao ljudske vrline. Istina, ponekad je solidarnost grupa uvjetovana potrebom za zajedničkom sigurnošću njihovih članova, premda su individualno i zajedničko komplementarni elementi zdrave zajednice. Zapravo, individualnost i zajedništvo su obale između kojih teče individualni i zajednički život, s tom razlikom što individualnost teži smanjenju prisile, a zajedništvo uspješnije doprinosi ostvarivanju ljudskih ciljeva. Ideologija klasnog društva pruža pojedincu dvije mogućnosti: da joj bude odan ili da joj se suprotstavi, jer, ako se on ne bavi njome, baviće se ona njime. To je dio okrutnosti kojom tiranija brani slobodu, pružajući tako najokrutniju brutalnost. I danas neke religije ljudima silom nameću "slobodu" bez naslućivanja da slobodu cijene oni koji su je izgubili i koji se za nju bore, što je težnji za slobodom dalo karakter legende koja ispunjava ljude nečim uzvišenim, mada se pod njom često krije težnja za

političkom slobodom. Tek se vremenom uvidjelo da ljudi teže slobodi kao sreći i da su sloboda i sreća neodvojive, mada ni to nije prošlo bez različitih tumačenja, a ona se kreću od revolucionarnih poklika, preko oslobađanja svakodnevnih obaveza do zanosnih uvjerenja revolucionara koji su prepoznavali u njoj smisao ljudskog života, dodajući joj “jednakost” i “bratstvo” uvjereni da je u njihovu jedinstvu ono što je slobodi potrebno, previđajući u tome politički dektor.

Na planu ličnosti kao jedinstva tijela i duha govori se o slobodi ličnosti koja implicira kako duh koji se definira spoznatom nužnošću, tako i tijelo kao prostornu komponentu ljudskog bića. Čineći da iz prirode proizlaze njegovi predmeti, čovjek uvjetuje svoju vlastitu egzistenciju i svoj prostor za ispoljavanje društvene slobode.

Slobodi izbora i slobodi djelovanja približava se moralna sloboda nerazumljiva onima koji nisu ostvarili pretpostavke za njeno uspostavljanje. Nju, naime, može ispoljavati samo moralna ličnost koja upravlja svojim strastima, a čija volja djela po nalogu intelekta i kontroliranih osjećanja, obuzdavajući afekte i nepromišljene poteze koji čine ponašanje ličnosti nepouzdanim. Moralna sloboda pripada snazi djelovanja i moći karaktera koji djela bez nasilja. Stoga se nekada vjerovalo da struktura društva mora proći kroz revoluciju kao kroz trijumfalnu kapiju povijesti, ali se takvo mišljenje pokazalo nepouzdanim, čime se uzaludno stjecalo iskustvo i uzaludno gubilo dragocjeno vrijeme.

Dugo se previđalo da sloboda ima dragocjene potencijale u neslobodnim okolnostima, a ponajprije u otkrivenim mogućnostima ali i na prijelazima iz bilosti u novu zbilju koji su, zapravo, tragovi njena hoda kao lanca prekoračivanja prepreka na putu čovjekove ekspanzije u beskonačno. Mogućnost prelaska prevratima i značajnim otkrićima sloboda je proces preseljavanja u bolje ili bar drugačije. Istina, takvim preseljavanjem i ozavičanjem povijest se ne može pohvaliti zbog simboličnosti takvih događanja i njihove nedovoljne humanosti. Rad koji sve to omogućava nije prije svega slobodan niti dovoljno stvaralački, a sam proces oslobađanja ima ulogu uklanjanja prepreka koje društvo nameće daleko češće nego to čine prirodne sile, zbog čega se u njemu sloboda za jedne pokazuje neslobodom za druge, štoviše, sloboda nastupa pod zaštitom ili uz djelovanje sile, u funkciji slamanja i zloupotrebe čak i kada se to čini s dobrim namjerama. Primjer za to je herojstvo koje se stječe u borbi i pod uvjetima nekog uništavanja. Voluntaristički socijalizam uveo je, doduše, priznanje “heroja rada” koji nije uništavao druge, ali je fizički iscrpljivao sebe do samouništenja. Naročito je nagrađivan fizički i politički rad, kao da predstavljaju vrhunsku

aktivnost, uprkos tome što su to dva dosta primitivna oblika rada. Zbog takvih i drugih intervencija sloboda je gubila svoje primarne mogućnosti i tamo gdje se bila privremeno izborila za njih. Inače, svi veliki pokreti nastupali su u ime pravde i slobode, ali i ratovi koji su nerijetko donosili narodima nove okove. I pučistički prevrati nazivali su se slobodarskim premda su bili poznati po svom apstraktnom subjektivizmu i nikakvim pozitivnim rezultatima uprkos elementima revolucionarnosti i momentima podviga u njima. Njihovo donošenje slobode nije slijedilo nikakvu zakonomjernost društvenih tokova, što im je onemogućavalo da djeluju u pravi čas i odgovarajućim sredstvima. Nedostatke drugog tipa nudi mehanistički materijalizam zanemarivanjem uspjele slučajnosti povijesnoj faktičnosti. Jer, društveni zakon shvaćen neovisno o objektivnim uvjetima ima značenje kobi, neizbježnog dobra ili zla, što dolaze bez uplitanja društvene aktivnosti, uprkos tome što nas sudbina vraća dobu koje je tim terminom označavalo neshvaćene prirodne i društvene sile.

Sloboda, međutim, otkriva svojim zbivanjem intencionalnost subjekta, njegovo djelovanje u skladu s određenim datostima podložnim zakonitosti. Mogućnost i nužnost treba slijediti u vezi sa slobodom u njihovu međuzavisnom odnosu. Da bi neka mogućnost bila objektivna, ona mora dopustiti da bude prevedena u sadašnjost a to "prevođenje" podrazumijeva vrijeme djelovanja kojim se ostvaruje ono što nedostaje sadašnjosti. Vrijeme je, ustvari, događanje u kome se ostvaruje ono buduće koje stoga još nije zbiljsko nego moguće koje se ostvaruje kroz vremenovanje, jer buduće još nije dogođeno, a kako u tom događanju mogu sudjelovati ljudi podstičući ga i usmjeravajući stanovitim svrhama, oni tada sudjeluju u nastajanju novuma, onog što još nije. Temporalni momenat u tome je aktuelna komponenta slobode data u kontinuitetu svijeta.

Utoliko je sloboda ljudska aktivnost u povijesnom događanju koje uključuje i druge faktore zbog kojih njeno djelovanje nije determinirajući faktor datog procesa pa time ni njen efekat. To zato što je ljudski rad razbijen klasno, ideološki, antropološki i što podliježe spontanitetu i nepredvidivosti. Nije, dakle, akcenat samo na sagledavanju cjeline nego i na integralnom djelovanju kada se misli na slobodno djelovanje bez kojeg ne bi bilo slobodnog toka povijesti, dovoljnog reda niti ljudskog dostojanstva, čak ni slučajnosti imanentne ljudskoj aktivnosti. U parcijalnoj a ne u apsolutnoj determinaciji sloboda nalazi svoje mjesto, a to je ponajprije otvorenost svijeta i mogućnosti čovjeka da otkrije tu otvorenost i djeluje u njoj. To je izraženo metaforom:

“Sloboda kida lance nužnosti“. Mijenjanjem starih i otvaranjem novih uvjeta, ljudi stvaraju nove zakone u dotičnoj društvenoj i prirodnoj datosti, naravno, ne brzinom kojom ukidaju stare zbog toga što je subjektivni faktor podložan i otporima i uticajima prošlosti. Spoznaja ukupnih uvjeta što sudjeluju u njenom ostvarivanju čini da se sloboda definira spoznatom nužnošću. Međutim, takvo određenje slobode zanemaruje izvjesnost da nužnost, time što je spoznata, nije prestala biti nužnost premda je spoznajom promijenjen naš odnos prema njoj. Drugačije odnošenje prema nekoj opasnosti smanjuje ali ne ukida njenu opasnost i zato nije dovoljno znati da bi subjekat bio slobodan; potrebno je moći djelovati u skladu sa spoznajom da bi se bilo slobodno. Taj proces je evidentniji u oslobađanju ljudi od predrasuda, o čemu svjedoči prosvjećivanje, a što važi i za budućnost. Otkrivanjem uzroka ljudi će potiskivati predrasude i mračne sile i tako ispoljavati više izvjesnosti, slobode i pravde. Ljudi će biti onoliko slobodni koliko ljudski djeluju i kako ispoljavaju svoje dostojanstvo. Njihov rad pružaće više uvida, izražavati više slobode, sreće i dostojanstva nego je ranije bilo moguće. Te i druge vrijednosti trebaće svagda iznova zadobijati, održavati i razvijati praksom sa više slobode i ljubavi, jer ono što se ne voli, nije dostojno naše borbe. Smisao svijeta otkrivaće se iz smisla ljudskog života, ne da se svijet potcijeni nego da se čovjek dostojno uvaži.

Pozitivna sloboda ispoljava se prevazilaženjem napetosti i zebnje spontanošću, a negativna – oličava se u odstupanju od slobode ideološkim deviranjem. Posljednjom dospijeva čovjek u dimenziju ugrožavanja vlastitih korijena svog antropolozskog svijeta. Čini mu se da ga drugi vide i kada ga ne gledaju i zato na doživljaj fiktivne ili fantomske opasnosti reagira nizom zaštitnih mjera: mržnjom, agresijom, pa čak i gađenjem nad drugima. Njegov paranoidni doživljaj ne zna za mjeru i stoga zapanjuje ekspanzionističkom neumjerenošću koja izaziva osjećanje stida kod dostojanstvenih ljudi. Takav se osjeća progonjenim, poput obmanutog Srbina ili dogmatskog Crnogorca odnosno perfidnog Hrvata, uobražavajući da ga mudžahedini progone, odnosno da je osuđen da živi s “gubavcima” misleći na Bošnjake, i pošto je defektan u Ja-aktivnosti, on upada u paranoidno stanje kada postaje opasan za druge, ali zbog toga i za sebe. Pretvara se u krvopiju i grabežljivca koji čezne za vlašću.

Naročito je pri tom impresivan Velikosrbini u svojoj zaslijepljenoj jednoobraznosti, robovanju prošlosti, podložnosti kosovskoj mitomaniji koja predstavlja paradigmatični stereotip kolektivne volje i mistificiranih osjećanja. Odlikuje se posebnim ponašanjem, neočekivanim primitivnim stilom i lahko

se uklapa u obezglavljenju masu koja smatra historiju svojih predaka važnijom od života, pa otuda zadah stoljeća zajedno sa zaslijepljenošću duha.

Narod iz nevolje nazvan "nebeskim" doista je nesrećan, njime se može objašnjavati tragični udes njegovih nesrpskih susjeda na balkanskom prostoru. Takvim su ga učinile crkva i despotska vlast koja nije nikad imala razumijevanja za njegove teškoće i životne muke. Domaća vlast je prednjačila u samoobmanjivanju njegove napaćene duše nudeći joj slavu, koja je trebala da ispuni bez ikakvog truda njegovu čežnjivu psihu. Svoju nezajazljivu potrebu vezivala je za njegove drhtaje za slavom, namećući mu utisak da se brine za njega, a čežnula je za svojim narcisoidnim vlastoljubljem. Radi se o veoma prosječnom balkanskom narodu, naopako orijentiranom i vijekovima istrajnom u svojoj žudnji za slavom po svaku cijenu. Zbog toga podložnom manipuliranju i obmanama koje mu uporno priređuju njegovi vlastoljupci pretvarajući ga u oruđe za nepromišljeno ratovanje u kojem i sam strada, nadajući se da će pripojiti zemlje svojih susjeda. S obzirom na tu "prizemljenost" nije ga teško uvjeriti da ima pravo živjeti tamo gdje njegovi vlastodršci žele vladati, da se može riješiti vlastite izgubljenosti raseljavanjem i uništavanjem susjeda, što njegova skućena pamet i slavoljubiva obezumljenost ne shvaćaju da to znači činiti zločine drugima da bi se srećno živjelo, i tako unesrećuje i njih i sebe.

Da kažem na kraju: um nas uvjerava da ono čega nismo svjesni za nas ne postoji kao ni želja za onim što posjedujemo, iako bez volje nisu mogući ni jedno niti drugo. U tome je jedan od razloga pasivnog odnosa Bošnjaka prema genocidima koji prolaze bez neophodne odmazde kroz njihovu povijest, tj. bez kažnjavanja zločinaca. Taj dio krivice pada na Bošnjake, posebno na njihovu inteligenciju koja je dosada brojala genocide nad svojim etnosom i ništa nije poduzimala da se zlo radikalno zaustavi, ako se izuzmu rijetki pojedinačni pokušaji, pa je logično što se agresori sa istoka i zapada obrušavaju na taj narod poput orlova-lešinara ili ostrvljenih zvijeri. Dok više od jednog stoljeća bošnjački narod gaji nadu da će ga spasiti od definitivnog uništenja njegova inteligencija i političari, ona zajedno s političarima nikada nije imala nadu da će ih u bilo čemu pomoći njihov narod. Oni to znaju i iz svog gorkog iskustva sa svojim narodom i njegovim uzurpatorima. Nažalost, narod nije bio svjestan da su njegovi intelektualci ili ostajali sami bez ičije pomoći i bili najbrutalnije odbacivani ili pristajali, najčešće oni najslabiji, uz kolege drugih nacionalnosti da bi ostvarili neke svoje mogućnosti. Jer, od kada su voljom svojih zapadnih i ruskih prijatelja preuzeli vlast u jug. prostoru, srpski ideolozi i političari

su započeli ostvarivati ideje “Načertanija” i to nastavljaju i ovog časa uprkos Daytonu. Oni su to ostvarivali i ostvaruju onemogućavanjem Bošnjacima izbor svojih predstavnika u vlasti i stvarali uvjete da otjeraju one koji su se zalagali za svoj narod. Duh svetosavlja prepoznatljiv je i u komunističkim programima po nepriznavanju bošnjačke nacije koja tobože ima svoje “predstavnike” u vlasti. Licemjerna podvala je očita u tome što su to predstavnici nepriznate nacije, što je njihov rad za nju činilo nacionalističkim, te stoga nepodobnim za vlast. Prema tome, mogli su predstavljati svoj narod pod uslovom da se ne bore za njegove interese. Istina, preferiranjem klasnog nacionalnom, komunisti su prividno neutralizirali suprotnosti nacija, ali ne u krugovima srpskih i hrvatskih nacionalističkih “komunista”. Stoga su bošnjački predstavnici u vlasti bili osuđeni da podržavaju predstavnike priznatih nacija ili da napuštaju vlast. Štoviše, prvi su favorizirani da bi se na taj način stvorila lažna slika o ravnopravnosti njihove nacije. Oni su pomoću takve uloge dobijali ono što je bilo uskraćeno njihovom narodu. Ali, ni narod nije pružao podršku čak ni onima koji su se borili za njegove interese i to plaćali na razne načine. Nažalost, toga ima i danas čak i u najvišim kulturnim institucijama RBiH. I bošnjački narod i njegovi predstavnici u vlasti činili su ustupke drugima, pa je simbolični dio Bošnjaka dobivao od društva ono što je etnosu u cjelini bilo uskraćeno. Samo slika stradanja Bošnjaka nije bila lažna premda se pokazivala u ratu stravičnijom.

Međutim, dosadašnja povijest umjesto borbe za pravdu poznaje bitke protiv nepravde, a za uspostavljanje *društveno-političkog sistema*, u kome bi ljudi više cijenili svoju ličnost nego strahovali od *vlasti i radili iz uvjerenja i ličnog ponosa ono što danas čine iz straha od posljedica neizvršavanja društvenih naloga*. Ličnost kojoj se uskraćuje građansko pravo danas se onemogućava da prizna prava drugima ako ne mora, što ima za posljedicu da nepravda proizvodi nepravdu na račun ostvarivanja pravde. No, ni apsolutizacija pravde ne vodi boljemu svojim odvajanjem od *vremena* kao svoje mjere koja pokazuje da ono što je značajno u jednom ne mora biti to u drugom vremenu. Samo ono što se događa u *kairosu* (pravom vremenu) postiže *telos*, osim *bivstvovanja* koje *pripada vječnosti*, što su primjetili još stari Heleni. Samo *temporalizacijom pravda* se otvara za istinu, što praktički znači da građanin države postaje ostvarivanjem pravde *lijep* (*kalos*) i *dobar* (*agathos*), približavajući se božanstvu. Štaviše, da bi premostili granicu između božanskog i ljudskog, Heleni su izjednačili *dyke* (pravdu) sa *božanstvom* i pripisali mu upostavljanje *nomosa* (zakon) *polisa* kojim se *inkarnira red* u njemu. Kao što *nomos* u polisu odgovara *logosu* u kosmosu,

tako i poredak u društvu odgovara ethosu u ličnosti.

Pravda nameće *dužnosti stvaranja uvjeta za ispoljavanje humanuma* pa u vezi s tim treba razlikovati *legalno* htijenje, nametnuto zakonom, od *moralnog* htijenja podložnog ispunjenju *dužnosti*. Hoće li ignoriranje dužnosti imati za posljedicu prijestup, krivicu ili zločin uvjetovano je voljom koja to čini sa ili bez predomišljaja. Iako zajedničko legalitetu i moralnosti, htijenje volje postaje u jurisprudenciji objekat prava, dok se htijenje *slobodne volje* drži moralne maxime. Subjekt ima pravo na ono što *posjeduje*, a moralni subjekt ima *poštovanje* i za ono bez posjeda. Uprkos nelogičnosti da ima nešto izvan sebe, subjekt se pojavljuje kao *posjednik* i, što je još impresivniji, on je u određenim društvima kao posjedni, čovjek. Da bi nešto posjedovao, čovjek mora imati volju koja to ostvaruje i koja ga čini *gospodarom* posjeda, pa nema svojine bez lica kojem ona pripada. Tome se suprotstavio Kant, primjetivši da bi čovjek, koji se identificira sa svojim htijenjem, mogao imati za svoj posjed i ono što pripada drugima. Međutim, samim prisvajanjem posjeda drugoga, prisvajač ne postaje vlasnik, što, primjerice, znači da ni kuća na koju plaća kiriju ne mora biti njegovo vlasništvo. Za primjer onih koji posjeduju objekte bez vlasništva mogu se uzeti uzurpatori tuđih domova i imanja koji ni *antropološki*, ni *pravno* niti *moralno* ne mogu biti njihovi, jer su ih prisvojili kao grabežljivci po životinjskom zakonu jačega. Naime, u ljudskom svijetu za sve (osim onog što je urođeno) što se posjeduje mora se imati pravni dokaz pa čak i iskaznica za naš identitet. Zahvaljujući tome dokazuje se da je naše vlasništvo i nešto što je izvan nas, čak i onda kada smo posve malo učinili da to bude naše. Onaj ko uzurpira naša prava, ugrožava i našu slobodu – degradira nas kao ljude. Kako to bliže definirati?

Traženje odgovora na to pitanje upućuje na generičko biće – *humanum* koji se *ostvaruje i potvrđuje radom vođenim intelektom*. Sve što je ljudsko postalo je to radom, ali ne uvijek ljudskim. Stoga ljudi uzaludno proglašavaju svojim ono što su stekli neljudskim radom, tj. ono što su prisvojili, *oteli* ili *ukrali*. Vlasništvo im može pružiti samo autentični rad kojim se ostvaruju *ljudske svrhe*, rad preobražavanja prirodnog u ljudsko, za što je povijest nepotkupivi svjedok postajanja prirode za čovjeka. U njoj se stjecao posjed legalnim nasiljem i krađom sve do vremena proklamacije prava građanina na *imovinsku sigurnost i političke slobode*, kada je država preuzela brigu da se brine o vlasništvu, pravima i dužnostima građana, pozivajući se na ostvarivanje ideje pravde bez dovoljno poznavanja zagonetnosti ljudske prirode i neuhvatljivosti njene biti. U tom

kontekstu ni maxima: *čini čovjeka svagda svrhom, a nikada sredstvom djelovanja* nije izgubila ni danas prizvuk utjehe na povijesnoj areni, gdje moćnici zastrašuju ljude upotrebom novog atomskog naoružanja koliko ih i zbunjuju svojom sadističkom arogancijom, odnosno gušenjem ljudskog dostojanstva, što sve daje našoj epohi donkihotsko obilježje. Ako se iz dužnosti može uvijek činiti dobro, iz ljubavi je to moguće samo ponekad, a iz mržnje – nikad, što je pojava koja svjedoči o ljudskom maloljetstvu. Jedan od razloga što mnoga dobra, davno započeta, još nisu ostvarena jest što nisu mogla biti zajednička, a da se mnoga zla svakodnevno ostvaruju, razlogom su neka neostvarena dobra, tj. da svijet kao veliko radilište dobra i zla, koliko i onoga što ne pripada nijednom od njih, te mnogo toga što se htjelo i hoće, ne ulazi u ljudsku zavičajnost.

Uz parcijalna i individualna dobra, čovjek je pružio *masovna zla* i kada se to nije očekivalo. Od kada je grijeh odvojen od svoga nosioca, omogućeno je da se zločin ne samo oprašta nego i da se njime manipulira, osobito uvođenjem *samilosti*, koju je religija više zagovarala nego poštovala, mada je to s onu stranu prava i morala. To ne znači da je znatno bolje tamo gdje jaki preziru slabe, a slabi mrže jake. Na primjeru *genocidnog rata* iz kojeg upravo izlazimo evidentno je da gospodari današnjice borbom za mir i red proizvode također i nered.

Međunarodna zajednica je zaustavljanjem agresivnog rata na Bosnu i Hercegovinu ispoljila i svoju *moralnu hipokriziju svojom nemoći da adekvatno imenuje agresora i da ga shodno tome kazni*. Prije svega dopustila je da se na *agresiji i genocidu uspostavi "Republika Srpska"*, koja čak i u rješavanju problema Brčko igra ulogu države, a ne "entiteta" bez kompetencija države. Osim toga, Republika Srpska je uspostavljena silom, protivno Povelji Ujedinjenih naroda, na prostoru sa kojeg je etničkim čišćenjem ispražnjeno nesrpsko stanovništvo. Genocidnim ratom kojim je uspostavljena ta tvorevina, agresor je ostvarivao svoj cilj "etničkim čišćenjem", likvidiranjem ljudi u koncentracionim logorima i masovnim ubijanjem, masovnim silovanjem žena, apsurdima kojima je drugima nanosio zla i poniženja, a sebi pribavljao zadovoljstva ostvarivanjem atavističke mržnje i patološkog zanosa, ali i razaranjem materijalnih dobara, koji svjedoče o njegovim neizrecivim zločinima i njegovoj jezivoj mržnji. Neshvatljivo je da ljudi koji to čine polažu pravo na ljudsko ime, da takve zvijeri i rušitelji mogu uopće biti u ljudskom obliku. Osjećanje se intenziviralo do jezivosti traženjem razloga za toliku količinu zločina i mržnje. Ta genocidna strašila nije moguće smjestiti među ljude, a da se time ljudi ne ponize. Njima danas treba posebna država na planeti Zemlji, a sutra će im trebati nova planeta

za fantomsku državu, jer je njihova potreba grabežna bolest koja napreduje. Zbog zaludenosti njome, njihov zarobljeni um planirao je uništiti nacije koje su se našle na putu ostvarenja njihovih patoloških uobraženja. Pred tvorcima masovnih grobnica gasi se svaka nada u ljudsku budućnost ako oni ne budu kažnjeni. Zla tih aktera tjeraju nas da zanimemimo u susretu s njima kao što nas paraliziraju svojom morbidnošću da bilo što poduzmemo ili povjerujemo u mogućnost njihova adekvatnog kažnjavanja. Silovanjem Bošnjakinja oni otkrivaju svoj pomahnitali um kao bolesni nagon bijesnih životinja. Silovanje žena proizvodi najmanje dvostruko osjećanje krivice: krivicu silovane žene i krivicu njene zajednice koja nije u stanju da je zaštiti, što razbija zajednicu. Silovanje postaje *esencija zla* nastajanjem djece kojih se majke stide, umjesto da im se raduju, ali dolazi i prezir majki od neupućenih pripadnika njihova etnosa, umjesto sažaljenja iz solidarnosti. Genij zla došao je na famoznu ideju da iskoristi stid za razaranja psihe nedužne žene i njene etničke zajednice. Nijedan od sadašnjih rukovodilaca Republike Srpske nije protestirao ni protiv "etničkog čišćenja", ni protiv masovnog silovanja žena, ni protiv koncentracionih logora, niti protiv masovnih grobnica, a da ne ističem drugo. Dati njima Brčko u kome su ostvareni svi ti oblici genocidnog uništavanja Bošnjaka i drugih – ta pomisao izaziva kod čovjeka ne samo odvratnost prema onima koji bi im Brčko dodijelili i onima koji bi to dopustili nego i gađenje prema svom životu što je dospio u tako jedno stanje.

Na to da je čovjek grupno biće ukazuju kako njegova nemoć da podnese samoću tako i zbunjenost koju u njemu izaziva glas gomile, ali i njegova podložnost kolektivnim strastima, nasilju i panici, koliko i njegovo ropstvo sujeti kolektivnog priznanja te njegova lakomost na njih. Kad bi ljudi bili fizički i duhovno isti, ne bi bili potrebni jedni drugima, a upravo ih razlike prisiljavaju da se međusobno udružuju i stječu uzajamnu naklonost, da se slabi stavljaju pod zaštitu jačih, a da ovi pribjegavaju oštroumlju i marljivosti da bi vladali njima. Među posljednjima se naročito ističu nacionalističke vođe koji nerijetko uvode mase u velika zla. Predanost grupi i sklonost kolektivnom ponašanju, kojima se potvrđuju članovi date grupe, ujedno su baza i njihovu antagonizmu spram neke druge grupe koliko i njihov razvoj unutar grupe, te okolnosti koje otkriva samoća davanjem prednosti životu u zajednici. Bez zajednice čovjek bi imao život vuka samotnika, mada se iz nje može izvesti priroda njegova krvološtva jer gregarizam (grupno ponašanje) gradi prijateljski odnos jedinke prema članovima svoje, a neprijateljski prema članovima tuđe grupe. U tome

ima svoju ulogu blizina centra životnog prostora: što je životinja bliža tom centru, njena spremnost za napad ili odbranu je jača, mada kod čovjeka to ne mora biti tako. Kao stranac u tuđoj zemlji, on je poput vuka samotnika sklon počinuti veće okrutnosti nego u vlastitoj zemlji. Slično mu se događa u emocionalnoj predanosti kolektivu za koji je katkad spreman dati život. Istina, to ovisi o socijalizaciji koju je prošao u osjetljivoj dobi svog života. Čovjek nastoji nasilno ukloniti, razoriti, poniziti one koji ga sprečavaju u onome što želi, a to uključuje i ksenofobiju, rasizam, nacionalizam i sl. Nažalost, umjesto da smanje svoju agresivnost, bogatija i moćnija društva su okrutnija i prema prirodi i prema drugim društvima. Ukoliko su u tome upornija, njihove zablude imaju kobnije posljedice. Tome se među prvima suprotstavljaju religijski kultovi radi obuzdavanja ljudske agresivnosti, učeći vjernike skromnosti i ljubavi, sve dok religija ne podlegne nekoj ideologiji, kada postaje agresivna u nanošenju uvreda i boli drugima. To utoliko gore ako se ima na umu da agresivnost koristi nasilna sredstva protiv živih bića čak i onda kada je takav cilj poboljšanja. Narочito ideologija, kada usmjerava mase, jača i opravdava njihove neljudske postupke zagovaranjem ideala i veličanjem svojih vođa. Što su ideali neostvarljiviji, to su veće želje društva za stalnim pobjedama da bi održala svoju unutarnju stabilnost.

U tom kontekstu dobro i zlo, porok i vrlina kao efekti djelovanja ljudi smatraju se umnim sve dok donose sreću ljudima, a sve drugo ludim i bezumnim. Najjača zadovoljstva su ona koja najmanje traju, a najviše iscrpljuju. Vrlinom se naziva interes čovjeka da ne čini ništa što bi moglo degradirati njegovu ličnost, a to pogoduje prijateljstvu koje spaja posebnom vezom bića od vrline pa je vrlina uvijek vlastita nagrada koju njen nosilac isplaćuje sebi koristima koje čini drugima. Nosiocu vrlina potrebne su ideje kao gladnom hrana da bi, slijedeći ih, djelovao kao srećan čovjek, iako je sreća među ljudima rijetka zato što je povezuju sa predmetima koji ih opsjedaju. Otuda je pogrešno plaćati položaj vlastitim mirom, jer se sreća temelji na samopoštivanju i koristima koje sretnik pruža drugima, a to je slaganje čovjekovih želja sa okolnostima. Međutim, čovjeka koji čini zla ne čeka sreća niti može biti srećan. Dužnosti su nužna posljedica odnosa među ljudima, dok se sreća mjeri svojim trajanjem i svojom snagom. Naspram njih, neumjereno zadovoljstvo prate kajanja, dosade i odvratnosti, dok se prolazna sreća zna preokrenuti u trajnu nesreću. To nagovještava društvenu prirodu ljudskog života koliko i objašnjava zašto se u svakom društvu dijete smatra članom svoje roditeljske grupe, jer pretpostavlja

prisustvo dubokih nagonskih i emocionalnih poriva koji uvjetuju odnos pojedinca prema svojoj etničkoj grupi i vode žrtvovanju jedinke za nju.

Već to indicira bolesnike – nacionaliste koji su skloni uništavanju drugih radi sebe i onih koji ih podržavaju. Oni objelodanjuju bolest društva iz kojeg potječu a to potvrđuje također ograničenost i nesposobnost masa koje ih kao vođe slijede, vjerujući da “sve znaju”, čime podsjećaju na članove primitivne horde koji su konstantno ratovali protiv “strašnih sila”, kao što njihove nacionalističke ideje imaju karakter paranoidnih ideja čak i kada ih iznose akademici, jer čine da mladi ljudi ispoljavaju histeričnost i dobijaju patološka obilježja frustriranosti i poniženja, otkrivajući tako čovjeka kao jedinu životinju koja uništavanjem vlastite vrste ispoljava brutalnost i sadizam koje opravdava njegova ideologija. Opteretivši duh naroda takvim idejama i nastranostima, ideologija uvodi mase u lutanja i krvave postupke pa se njihove vođe pokažu na kraju varalicama ili žrtvama svojih vlastitih zabluda, diktatorima koji sputavaju ljude da slijede svoj um kada ih podstiču na klanja, mučenja i zlostavljanja drugih. Stoga su odgoj, zakon i javno mnijenje društvene determinante koje modeliraju ljude utičući na njihovu volju i slobodu u ostvarivanju zajedničkih dobara, upravljaju njihovim strastima. I dok su zakoni sredstva za obuzdavanje samovolje, odgoj obavezuje čovjeka da spozna i nikad ne zaboravi da ljudsko dostojanstvo zabranjuje svom nosiocu da ponižava druge ako hoće da bude reprezentant svoje izuzetne ljudske vrste. Čovjek koji razmišlja mora spoznati ono što duguje sebi a što drugima za svoju ljudskost i interesiranje za sudbinu ljudi u svijetu: za njihove patnje i nesreće. Treba da bude građanin koji zna da služeći svojoj domovini služi njenim građanima, da braneći je brani je od zlih ljudi čak i uz rizik vlastitog života, da savladavanjem svojih strasti dokazuje uspješan izbor pravog zadovoljstva i istinskog dobra na osnovu pravog znanja, jer činjenje dobra je prakticiranje znanja, što je jedan od viših ciljeva života koji pripada prijateljstvu čestitih ljudi koji pomažući se rade jedni za druge kao za sebe ♦

FREEDOM AND HUMAN RESPONSIBILITY**Abstract**

The author of this paper deals with the issue of human freedom, the subject of constant dialogue on the part of philosophy, theology and science, notwithstanding certain dissonant notes. He highlights in particular the problem of defining the source and limits of human freedom. As thinking and deeply conscious beings, if we determine the limits of our own freedom on the principle of logical necessity, we also accept our responsibility for setting the course of history and our own destiny. If on the other hand we allow them to be determined, in the absolute sense, from without, we also accept the challenges of an uncertain spiritual and historical adventure, the implications of which must be faced.